

Михайло Степаненко

УДК 821.161.1

КИЇВСЬКІ ДНІ АННИ ГОРЕНКО

У статті йдеться про ранній період життя і творчості Анни Ахматової. Розглянуто її стосунки з М. Гумільовим і відомими представниками київської творчої інтелігенції, висвітлено тодішній мистецький контекст міста, зокрема діяльність журналу "В мире искусств".

Ключові слова: Анна Ахматова, Микола Гумільов, Олександр Блок, Олександра Екстер, Густав Шпет.

Mykhailo Stepanenko. Anna Horenko's days in Kyiv

The paper considers the early period of Anna Akmatova's life and work. The author covers Anna Akmatova's relationships with M. Gumiliov and other known Kyiv intellectuals and artists. The article also deals with the artistic context of the life of the city in those times, namely the activity of the magazine "The world of art".

Key words: Anna Akhmatova, Mykola Gumiliov, Aleksandr Blok, Aleksandra Ekster, Gustav Shpet.

I

“– Анно Андріївно, вийшов Франко російською мовою, є там вірші й у Вашому перекладі. Це як же, Ви з підрядником перекладали?” На обличчі Анни Андріївни – шляхетне обурення:

– Мила моя, Ви, здається, забули, що моє прізвище – Горенко!”

Ця розмова відбувалась у Москві 27 лютого 1966 р. 5 березня Анни Ахматової не стало.

Її дівоче прізвище було Горенко, після заміжжя Гумільова, поетичний псевдонім – Анна Ахматова.

Чимало написано про джерела поетичного псевдоніма авторки, про її взаємини з першим чоловіком Миколою Гумільовим та іншими чоловіками; а про українське коріння й рід Горенків – майже нічого. А рід походив із Черкащини...

Недалеко від містечка Шпола на річці Гнилий Ташлик лежить село Матусине¹. Колись це був козацький хутір, який після зруйнування Запорізької Січі дістався князеві Г. Потьомкіну, а пізніше його родичам². У цьому селі близько 1784 р. народився Андрій Якович Гóренко – прадід Анни Ахматової. 1805 р. за рекрутською повинністю Андрій Горенко стає рядовим 41-го Єгерського полку й починає солдатський шлях. Він герой російсько-турецької війни 1806–1812 рр. (відзначився в перемозі над турками біля річки Темрук 1810 р. та при взятті в полон трибунчужного паші Пехлевана). Під час війни з Наполеоном він отримав срібну медаль за участь у Бородинському бою, а 1814 р. удостоївся ще однієї срібної медалі за взяття Парижа. У грудні 1825 р. Андрій Горенко отримує чин прапорщика й особисте дворянство.

Його син Антон Горенко (1818–1891), що також народився на Черкащині, із 14 років юнга Чорноморського флоту, хоробрий офіцер, який відзначився при обороні Севастополя під час Кримської війни. Нагороджений орденами Святої Анни, Святого Володимира, Святого Станіслава, медалями “За захисту Севастополя”, “В пам'ять війни 1853–1856 гг.” Разом із дружиною Яриною він оселяється в Миколаєві, де в подружжя народилося дев'ятеро дітей (Петро, Андрій, Леонід, Михайло, Володимир, Марія, Анна, Надія та Аспазія). Один із синів полковника Антона Гóренка Андрій був батьком Анни Ахматової.

Андрій Антонович Гóренко (1848–1915) теж був моряком. З 10 років – кадет штурманської роти, з 1870 р. – прапорщик. Паралельно вчиться в Одеському (Новоросійському) університеті. Пізніше викладач морських юнкерських класів у Миколаєві. Читає курси навігації, теоретичної механіки, фізики, фізичної географії, російської мови. 1875 р. його призначають викладачем петербурзького морського корпусу, але після вбивства царя Олександра II 1881 р. Андрій Гóренко, запідозрений у зв'язках із народовольцями, потрапляє під нагляд таємної поліції. Його близький товариш мінний офіцер Нікітенко був повішений у Петропавлівській фортеці за виготовлення динамітних бомб для терактів, а рідна сестра Анна Горенко³, яка входила до гуртка петербурзьких народовольців, була заарештована⁴. Андрія Горенка було звільнено з військової служби й відправлено у відставку. Він повертається до Миколаєва і працює штурманом на комерційних кораблях чорноморського торговельного флоту. У газеті “Николаевский вестник” публікує морські оповідання, статті щодо пенсійного забезпечення моряків, щодо діяльності акціонерної компанії “Товариство пароплавства й торгівлі”⁵.

У березні 1887 р. А. Горенко поселився в Одесі, де в червні 1889 р. народилася його славетна дочка. Через рік Андрія як унікального багатопрофільного спеціаліста запрошують до Петербурга, де він стає заступником голови “Головного управління торговельного мореплавства й портів”. Його роль у розвитку чорноморського й дунайського мореплавства, у розвитку миколаївського суднобудування беззаперечна, але недостатньо вивчена.

¹ Нині це село Матусів Шполянського району Черкаської області.

² Після смерті Григорія Потьомкіна 1791 р. село перейшло у спадок його родичеві генералу Миколі Висоцькому.

³ На мій погляд, саме на честь своєї тітки дістала ім'я Анна Ахматова. Символічно, що її хрещеним батьком був Стефан Романенко – член виконавчого комітету “Народної волі”. Хрестили Анну в одеському Преображенському соборі. А пам'ять про “Народну волю” випливає із забуття в її “Поємі без героя” майже через 60 років.

⁴ Інформація про революційну діяльність Анни Горенко міститься в біо-бібліографічному словнику “Діятели революційного движенья в России” (М., 1927).

⁵ Літературна діяльність А. Горенка висвітлена в біографічному словнику “Русские писатели” (М., 1989. – Т. I.).

Він був високий і вродливий (петербурзькі дами називали його “красавець чорноморець”), знав і любив літературу¹, був завзятим театралом². Разом із дочкою відвідував Російський музей, Ермітаж, Маріїнський театр, в якому орендував половину ложі. Анна Ахматова згадувала: “Він був добрим батьком...”

Але коли в дівчини виявився потяг до поетичної творчості (а писати вона почала з 11 років), він глузував із неї й називав “декаденткою”. Конфлікт між батьком і дочкою виник після публікації її віршів під прізвиськом А. Горенко. “Я не хочу, щоб ти під своїми віршами підписувалась моїм ім’ям. Тоді я виконала бажання батька і взяла собі псевдонім...”, – згадувала А. Ахматова. В інших спогадах, відповідаючи на запитання Л. Чуковської: “Хто придумав її псевдонім?” – Вона відповіла трохи інакше: “Ніхто, певна річ. Ніхто тоді мною не опікувався. Я була вівця без пастуха. Тільки сімнадцятирічне очманіле дівчисько могло вибрати татарське прізвисько для російської поетеси... Мені тому спало на думку взяти собі псевдонім, що батько дізнавшись про мої вірші сказав: “Не ганьби моє ім’я”. – “І не треба мені твого імені”, – відповіла я. Сама вона часто називала свій псевдонім “прізвиськом”. Навіть у “Третій північній елегії”:

И женщина какая-то моё
Единственное место заняла,
Моё законнейшее имя носит,

Оставивши мне кличку, из которой
Я сделала, пожалуй, всё, что можно.
Я не в свою, увы, могилу лягу.

Але в основі конфлікту між батьком та його дочкою були не так її перші поетичні спроби, як розлучення Андрія із дружиною (матір’ю Анни Інною Еразмівною). 1905 р. він пов’язує своє життя з Оленою Іванівною Страннолюбською, удовою контр-адмірала, і залишається в Петербурзі. А в Анни Горенко почався новий, київський період біографії.

У квітні 1906 р. вона стала гімназисткою 7-го класу Київської Фундуклеївської гімназії. Жила на Мерінгівській³ вулиці в кухні, художниці Марії Змунчилло (яка пізніше стане дружиною її рідного брата Андрія), часто відвідує знамениті київські храми. Тисячолітня Софія, Лавра, Михайлівський монастир, Кирилівська церква з розписами Врубеля назавжди ввійдуть в її поетичну творчість.

Але в Києві існувала ще й художня еліта, визначні талановиті особистості, вплив яких на молоду поетесу⁴ був беззаперечним. У колі друзів Анни Горенко особливо цікавою (і в чомусь унікальною) постаттю була одна з лідерів українського мистецького авангарду, видатна (у майбутньому всесвітньовідома) художниця Олександра Екстер (1882–1949)⁵. Їй Анна присвячує один зі своїх перших віршів “Старий портрет”⁶, а О. Екстер, своєю чергою, створює перший портрет молоді поетеси.

¹ Цікавою є сторінка його взаємин із Ф. Достоєвським. Як згадує Й. Бродський, “...1964 року вийшло два томи спогадів про Достоєвського. Там були опубліковані спогади дочки Анни Павлівни Філософовой про те, як Горенко й Достоєвський допомагали їй вирішити арифметичну задачу про зайця й черепаху, <...> я написав про це Анні Андріївні. Вона була надзвичайно вдячна і згадується, доповнювала: “...моя матуся ревнувала мого батечка до тієї ж дами, до якої залицявся Достоєвський”.

² Ідеалом драматичної актриси для нього була геніальна Елеонора Дузе.

³ На вулиці М. Заньковецької, 7 (колишня Мерінгівська) на честь А. Ахматової встановлена меморіальна дошка.

⁴ 1907 р. в Парижі, у російськомовному журналі “Сиріус” Анна Горенко дебютувала в періодичі віршем “На руке его много блестящих колец”. Пізніше вона згадувала: “У журналі “Сиріус” Н.С. (М. Гумільов. – М. С.) надрукував мої вірші із власної ініціативи, з пам’яті й під моїм давнім прізвиськом – Горенко”.

⁵ О. Екстер (дівоче прізвисько Григорович) навчалась у Київській рисувальній школі М. Мурашка, у Київському художньому училищі, у Паризькій академії Гран-Шом’е. Була у дружніх стосунках із О. Архипенком, Анною Ахматовою, М. Гумільовим. Останній, часто буваючи в Києві, зупинявся в гостинному домі Екстерів.

⁶ Це її перший вірш, опублікований під поетичним псевдонімом “Анна Ахматова”.

Десятикімнатна квартира Екстерів містилася на другому поверсі будинку на вул. Гімназичній (нині Леонтовича), 1. Тут влаштовувались художні виставки, відбувались філософські дискусії, поетичні вечори. Ще один центр зібрань київської художньої інтелігенції був розташований на Печерську в будинку найближчого друга Миколи Екстера¹ Дмитра Давидова², який на той час був київським предводителем дворянства. Цей аристократичний салон вирізнявся музичними зібраннями, в яких виступали кращі київські музиканти, часто звучали твори модерної європейської музики. Коло видатних особистостей, гостей цих салонів, справді унікальне. Це філософи Микола Бердяєв (брат Наталії Давидової), Лев Шестов, Густав Шпет, композитори Борис Яновський, Фелікс Блуменфельд, Кароль Шимановський, літератори Ольга Форш, Олександр Закржевський, Володимир Ельснер, художники Сергій Ястребцов, Абрам Маневич, Олександр Архипенко, піаністи Йосип Миклашевський, Генріх Нейгауз, Артур Рубінштейн.

Дотичність молодої Анни Горенко до цих видатних особистостей, спілкування з ними, а пізніше і взаємовплив беззаперечні.

На сьогодні реальним документом, який віддзеркалює події мистецького життя Києва початку ХХ ст., залишається періодика. На нашу думку, найбільш цікавим і в чомусь унікальним виданням (яке має певний стосунок до теми цієї студії) був київський журнал “В мире искусств”, що двічі на місяць інформував про модерне літературно-художнє життя різних країн світу, не оминаючи актуальних гостро дискусійних тем, які обговорювались в українському суспільстві того часу. Перший номер журналу вийшов із друку в лютому 1907 р., а його першим шеф-редактором став видатний український композитор Борис Яновський³. Журнал фінансували родини Екстерів та Давидових.

Але повернімось до Анни Горенко. У лютому 1907-го їй 17 років, вона вчиться в останньому класі Маріїнської жіночої гімназії (більш відомої під назвою Києво-Фундуклеївської). Тоді ж у листі до свого родича вона повідомляє: “...я вирішила повідомити Вас про подію, яка має корінним чином змінити моє життя. Я виходжу заміж за друга моєї юності Миколу Степановича Гумільова. Він любить мене вже три роки. І я вірю, що моя доля бути його дружиною. Чи люблю я його, я не знаю, але здається мені, що люблю...”. І далі: “Мій Коля збирається, здається, приїхати до мене – я так шалено щаслива. Він пише мені незрозумілі слова і я ходжу з листами до знайомих і запитую пояснення. Щоразу, коли приходить лист із Парижа, його ховають від мене й передають із великими засторогами. Потім буває нервовий припадок, холодні компреси й загальне нездужання. Це від пристрасності мого характеру... він так любить мене, що навіть страшно...”.

А в цей час закоханий в Анну двадцятирічний Микола Гумільов публікує в заснованому ним (на останні гроші) у Парижі російськомовному журналі “Sirius” вірш молодої поетеси Анни Г.:

На руке его много блестящих колец,
Покорённых им девичьих нежных сердец...⁴

¹ З Миколою Євгеновичем Екстером Олександра Григорович одружилась наприкінці 1905 р.

² Дмитро Львович Давидов (1870–1930) був онуком декабриста, рідним племінником Петра Ілліча Чайковського. Дружина Д. Давидова Наталія Михайлівна (з родини Гудим-Левковичів) – непересічна художниця й меценат.

³ Відомі два романи Б. Яновського на вірші А. Ахматової “Я улыбаься перестала” та “Потускнел на небе синий лак”.

⁴ У цьому ж номері журналу надрукована й повість самого Миколи Гумільова “Гибели обреченные”. Анна пише в одному з листів: “Навіщо Гумільов узявся за “Сіріус”? Це мене дивує і викликає незвичайно веселі настрої, скільки нещастя (нещастиев) наш Микола переніс, і все даремно”.

Але... Подальша примхлива доля цих людей, їхніх непростих взаємин склалася непередбачувано і драматично. У травні, після успішного закінчення Фундуклеївської гімназії, Анна Гóренко їде лікуватись до Криму (була серйозна підозра на сухоти). І тут сталось те, що сталось... раптова, палка, непереборна пристрасть... Любов. Згадує сама Анна¹: “Упродовж свого життя любила лише один раз. Але як це було! У Херсонесі три роки чекала від нього² листа. Три роки щодня, у спеку за декілька верст ходила на пошту й листа так і не отримала”. З мукою в голосі: “...і подорож, і література, і війна, і слава – усе, усе, рішуче все, лише не любов. Як проклін. Це одна, єдина, як вогнем, спалила все, і знову нічого”.

Згодом ця особиста драма перетворюється на її поезію:

И спросил меня тихо чужой человек,
Между сосенок встретив одну:
“Ты не та ли, кого я повсюду ищу,
О которой с младенческих лет
Как о милой сестре веселюсь и грущу?
Я чужому ответила: “Нет!”
А как свет поднебесный его озарил,
Я дала ему руки мои,
И он перстень таинственный мне подарил,
Чтоб меня убережешь от любви.
И назвал мне четыре приметы страны,
Где мы встретиться снова должны:
Море, круглая бухта, высокий маяк,
А всего непременно – полынь...
А как жизнь началась, пусть и кончится так.
Я сказала, что знаю: аминь!

А що ж Микола Гумільов? Нічого не знаючи, він приїздить до Києва влітку 1907 р. Анна рішуче відмовляється виходити за нього заміж. Для закоханого це була трагедія. Повернувшись до Парижа, він намагався покінчити із собою. Його врятували.

А Київ жив своїм мистецьким життям. 4 жовтня відбувається довгоочікуваний вечір поетів Олександра Блока, Андрія Белого, Сергія Кречетова, організований журналом “В мире искусств”.

Чи могла молода Анна Горенко бути поза цією художньою подією? Ясно, що ні. Тим більше, що на той час її поетичним ідеалом став О. Блок. На вечорі він читав “Незнайомку”, “Вірші про прекрасну Даму”; Андрій Бєлий – доповідь “Про нове мистецтво”. Саме в цей час розпочинається інтенсивна поетична творчість самої Анни Горенко, складається так званий “Київський зошит”, що налічував понад 200 творів. Серед них “Ночь моя бред о тебе”, “Молюсь оконному лучу”, “Я умею любить”, “У кладбища направо пылил пустырь”, багато інших. А її київський побут важкий: “Живём в крайней нужде. Приходится мыть полы, стирать...”, – пише вона в одному з листів.

І тут несподіванка. 13 жовтня в Києві з’являється Микола Гумільов. І як грім серед ясного неба лунає зізнання: “Я ніколи не буду Вашою дружиною, у мене інша любов”. Увесь жах юнака, його душевне страждання та безнадію відображено в його вірші:

¹ Записав з її слів біограф А. Ахматової Павло Лукницький.

² Хто цей “Він” достеменно невідомо. Як іронічно цитує О. Пушкіна дослідниця життя поетеси Алла Марченко: “Она ждала кого-нибудь...”.

Я долго шел по коридорам	Я встретил голову гиены
Кругом, как враг, таилась тишь.	На стройных девичьих плечах.
На пришлеца враждебным взором	На острой морде кровь налипла,
Смотрели статуи из ниш...	Глаза сияли пустотой
Я подошел, и вот мгновенный	И мерзко крался голос хриплый:
Как зверь в меня вцепился страх:	“Ты сам пришел сюда, ты мой!”

Цей твір був опублікований у журналі “В мире искусств” у листопаді 1907 р.

II

А тепер повернемося до Фундуклеївської гімназії. Збереглися унікальні спогади однокласниці Анни Горенко Віри Беєр, які сягають того ж таки 1907 р.: “Урок психології у випускному (сьомому) класі... Предмет важкий, викладається він цікаво – викладач Шпет Густав Густавович, змушує замислюватися над низкою питань, складних для нас, юних дівчат... Сьогодні урок присвячений асоціативним уявленням. Густав Густавович пропонує нам самостійно навести низку прикладів із життя або з літератури, коли одне уявлення викликає в пам’яті інше. Раптом лунає спокійний, не то ледачий, не то монотонний голос:

“Столетия-фонарики! О сколько вас во тьме,
На прочной нити времени, протянутой в уме!”

Урочистий розмір, своєрідна манера читання, незвичайні для нас образи змушують насторожитися. Ми всі дивимося на Анну Горенко, яка навіть не встала, а говорить як уві сні. Легка усмішка, що грала на обличчі Густава Густавовича, зникла. “Чиї це вірші?” – перевіряє він її. Лунає злегка презирлива відповідь: “Валерія Брюсова”. Про Брюсова тоді чули дуже небагато з нас, а знати його вірші так, як Аня Горенко, ніхто, звісна річ, не міг. “Приклад панни Горенко дуже цікавий”, – каже Густав Густавович”.

На той час викладачеві Фундуклеївської гімназії Густаву Шпетові 27 років, він закінчив історико-філологічний факультет Київського університету, нагороджений золотою медаллю за філософську роботу “Чи відповів Кант на запитання Юма?”, володіє 17 мовами¹. Разом із дружиною, драматичною актрисою Марією Крестовською стає одним зі співзасновників журналу “В мире искусств”.

Непересічною особистістю була й учителька французької мови Олександра Муравйова. На уроках вона напам’ять читала французьку поезію, під час канікул їздила до Парижа для вдосконалення мовної практики. Її вплив на гімназистку Аню Горенко був беззаперечним. Модерною французькою поезією Верлена, Малларме, Бодлера Анна захопилась на все життя.

Викладачем російської літератури був Григорій Александровський, який зазначав, що шкільні твори Анни Горенко гарні, але “мають дивну спрямованість”, і що вона краще за всіх уміє читати тексти “між рядків”.

Як пізніше згадувала сама Анна Ахматова, із трьох гімназій, в яких вона вчилася, найкращою була Київська. Навіть захворівши на тиф 1942 р. в ташкентській евакуації, вона марила, що біжить до гімназії київськими вулицями.²

¹ Г. Шпет (1879–1937) – видатний філософ ХХ ст. Його погляди близькі до феноменології Е.Гуссерля (1859–1938). Автор праць “Вступ до етнічної психології”, “Естетичні фрагменти” та ін. Розстріляний більшовиками. Анна Ахматова дружила з його дочкою, допомагала їй після смерті батька.

² Цей спогад багато в чому пов’язаний з її ташкентським оточенням. Зокрема, з композитором і піаністом Олексієм Козловським (1905–1977), який був родом із Києва й навчався в Київській консерваторії. Відбуваючи політичне заслання в Ташкенті, він став одним із найближчих друзів Анни Ахматової. Збереглися його музичні твори на тексти поетеси: “Ива”, “Царскосельская статуя”, “Из года сорокового”. Дивною мірою цей спогад перегукується з віршем польської поетеси Зофії Заремб’янки “Київ”: “Майнула в завулку тінь Ахматової і пропала у снах неспокійних”. О. Козловському Анна Ахматова присвятила вірш “Явление луны”.

1908 р. після тривалого лікування Анна Горенко продовжує свою освіту на юридичному факультеті Київських вищих жіночих курсів. Вона змінює адресу й живе одна (вулиця Тарасівська, 23). Того ж таки 1908 р. в Парижі виходить збірка віршів Миколи Гумільова “Романтичні квіти” із присвятою Анні Горенко. Ось що написала сама Анна про цю збірку: “У цій книзі весь жах цієї любові – усі її кошмари, марення й задуха. Привид самогубства невідступно йде за Поетом. Чорні ревності душать, зводять із розуму. Зрада вчувається (чудиться) всюди”.

І як фінал – остання зустріч із Гумільовим влітку в Севастополі. Повертають одне одному листування, подарунки. Прощаються, здається, назавжди.

III

Якийсь дивний цей київський журнал “В мире искусств”. Поряд друкуються статті С. Петлюри і М. Гумільова, вірші І. Франка і Ш. Бодлера, звіти про концертну прем’єру творів К. Дебюссі і діяльність музично-драматичної школи М. Лисенка. Вірогідно, читала А. Горенко і статтю про художню виставку, організовану журналом, де автор у полеміці із чорносотенною газетою “Киевлянин” захищав творчість О. Екстер. Одна з постійних і місійних тем журналу – Україна. Український театр, історія, музика, архітектура, декоративно-ужиткове мистецтво, живопис. Статті про М. Заньковецьку, М. Садовського, І. Тобілевича, П. Саксаганського, М. Лисенка не тільки повідомляли читачів про діяльність цих людей, а й пробуджували національну свідомість, почуття гордості за геніїв українського духу. Тут уперше рецензують п’єси молодого В. Винниченка, пишуть “про велику історію України”, про “театр української душі”. Прикметно, що навіть у рекламних повідомленнях журналу з’являється назва знакового українського твору “Ще не вмерла Україна”, вірші Миколи Вороного, альманахи з портретами діячів української культури.

Наскільки ця інформація впливала на світогляд Анни Горенко, не знаємо, але роздуми про Україну не полишали її ніколи.

Наведемо фрагмент зі спогадів Лідії Чуковської: “Анна Андріївна заговорила про Гоголя, про його дружбу зі Смирною¹. Я сказала, що Гоголь як людина, як особистість не уявлюваний (не представим) для мене.

– Не тільки для вас. Уявити собі Гоголя ніхто не може... Я здогадалася, чому він зі Смирною дружив: обидва вони без пам’яті любили Україну”.

У колі найближчих друзів Анни Ахматової був поет Володимир Нарбут² (рідний брат видатного українського графіка Георгія Нарбута). Надія Мандельштам згадувала про нього: “Хохол, гетьманський нащадок, він залишив після себе купу віршів, написаних по-російськи, але просякнених українським духом”.

Зберігся лист Гумільова до Ахматової: “...я цілком переконаний, що зі всієї постсимволічної поезії ти та, либонь, (по-своєму) Нарбут виявитесь найзначнішими”. А сама Анна написала про джерела поезії В. Нарбута так:

Это – выжимки бессониц,
Это – свеч кривых нагар,
Это – сотен белых звонниц
Первый утренний удар...
Это – теплый подоконник

Под черниговской луной
Это – пчёлы, это – донник
Это – пыль и мрак и зной.
 (“Про стихи В. Нарбута”)

Для неї він був своїм.

¹ Ідеться про Олександру Смирнову-Россет (1809–1882) – близького друга М. Гоголя. Збереглися її спогади та листування з письменником.

² Володимир Нарбут (1888–1938) входив до групи поетів-акмеїстів та гумільовського “Цеху поетів”. Розстріляний у сталінському концтаборі як український націоналіст.

А найвищим авторитетом для неї все-таки був Інокентій Анненський, її вчитель у поезії:

А тот, кого учителем считаю,
Как тень прошел и тени не оставил,
Весь яд впитал, всю эту одурь выпил,
И славы ждал, и славы не дождался,
Кто был предвестьем, предзнаменовеньем...

Вона присвячувала І. Анненському вірші, намагалась наслідувати його. А той високо цінував поезію Т. Шевченка¹, знав і любив українську мову. Зберігся його лист до коханої жінки, який він закінчує словами української пісні:

Через річеньку, через биструю,
Подай рученьку, подай другу.

Працюючи директором колегії Павла Ґалаґана в Києві (на тій же Фундуклеївській)², він розпочинає свій переклад усіх п'єс Еврипіда. І саме в Києві Анна Горенко знайомить Олександрю Екстер зі щойно закінченою п'єсою І. Анненського "Фамира-Кифаред". Ця п'єса стане для художниці могутнім стимулом для майбутнього втілення в театрі її геніальних фантазій. Пізніше (після таїровської³ постановки) критики визнають її художнє оформлення п'єси однією з вершин театрального малярства ХХ ст.

IV

З автобіографії Анни Ахматової: "Я два роки вчилася на Київських Вищих жіночих курсах. Весь цей час я продовжувала писати вірші, з невідомою метою ставлячи під ними номери. Судячи з рукопису, що зберігся, "Пісня останньої зустрічі" мій двохсотий вірш⁴:

Так беспомощно грудь холодела, Но шаги мои были легки. Я на правую руку надела Перчатку с левой руки. Показалось, что много ступеней, А я знала – их только три!	Между клёнов шепот осенний Попросил: "Со мной умри! Я обманут своей унылой, Переменчивой злой судьбой". Я ответила: "Милый, милый! И я тоже. Умру с тобой..."
---	--

А що ж Микола Гумільов? Він також пише вірші, поеми, прозу. Майже все присвячує Ані Горенко:

Пощади, не довольно ли жалящей боли.
Тёмной пытки отчаянья, пытки стыда!
Я оставил соблазн роковых своеволий
Усмирённый, покорный, я твой навсегда.
(1909)

¹ Див. статтю І. Анненського "Про ліричну поезію".

² Одна з найкращих картин Олександри Екстер "Фундуклеївська".

³ Олександр Таїров (1885–1950) – театральний режисер, сценічну кар'єру починав у Києві.

⁴ Коли 1912 р. вийшла перша книжка Анни Ахматової "Вечер", то виявилось, що значна кількість віршів створена саме в Києві. На це вказує й епіграф до збірки: "Мне двадцать лет сегодня вечером". Очевидно, саме цей червневий вечір 1909 р. був пам'ятним для Анни Горенко.

Відновлюється листування. Дізнавшись, що Анна їде влітку на лікування до Одеси, Гумільов поспішив туди: “Анно Андріївно, чи любите Ви мене?” – “Ні, не люблю, але вважаю Вас видатною людиною”.

А він у шаленому захваті від її нових віршів і від неї:

Её душа открыта жадно	Неслышный и неторопливый
Лишь медной музыке стиха,	Так странно плавлен шаг её
Пред жизнью дальней и отрадной	Назвать нельзя её красивой,
Высокомерна и глуха.	Но в ней всё счастье моё. (“Она”)

У листі до Анни він пише: “Я зрозумів, що у світі мене цікавить лише те, що має стосунок до Вас”.

У листопаді 1909 р. в Києві відбувся вечір сучасної поезії “Острів мистецтв”. Виступали із читанням своїх віршів Михайло Кузьмін, граф Олексій Толстой, Петро Потьомкін і Микола Гумільов. На цьому заході була й Анна Горенко. Після концерту в кав’ярні готелю “Європейський” М. Гумільов знову запропонував їй руку й серце. Вона дала згоду.

Перед весіллям Анна пише листа найближчій своїй подрузі Валерії Срезневській: “Моліться про мене, гірше не буває. Смерті хочу. Ви все знаєте, єдина, ненаглядна, любима, ніжна, Валю моя, якби я вміла плакати”.

Вінчання відбулося 25 квітня 1910 р. в маленькій Миколаївській церкві біля Дніпра¹. Шаферами на вінчанні були київські поети Володимир Ельснер та Іван Аксьонов, знайомі Гумільова по студії Олександрі Екстер. Ніхто з родичів Анни на вінчання не прийшов.

Хорони, хорони меня, ветер!	Я была, как и ты, свободной,
Родные мои не пришли,	Но я слишком хотела жить.
Надо мною блуждающий вечер	Видишь, ветер, мой труп холодный,
И дыхание тихой земли.	И некому руки сложить...

V

Більшість дослідників життя і творчості Анни Ахматової впевнена, що основною причиною її згоди вийти заміж за Гумільова було бажання якомога швидше вирватися із провінційного Києва й після п’ятирічної відсутності повернутись до рідного Царського Села, до столиці імперії. Але факти свідчать про інше.

Анна любила Київ. Поверталась до нього й восени 1910 р., і в 1911-му, 1912-му, 1914-му роках, востаннє восени 1921 р. Ще в березні 1910 р. від’їзд до Царського Села (де жив М. Гумільов) вона не планувала, бо підготувала всі документи для продовження студій на Київських вищих жіночих курсах у 1910–1911 рр. Несподіваний від’їзд і зустріч із напівзабутим Царським Селом викликали в неї розчарування та безнадію:

И снова дух смятен и потревожен
Истомной скукой Царского Села.
Пять лет прошло. Здесь всё мертво и немо
Как будто мира наступил конец.
Как навсегда исчерпанная тема
В смертельном сне покоится дворец.

(1910)

¹ Церква містилася навпроти нинішньої станції метро “Гідропарк”. Зруйнована в 60-х рр. ХХ ст.

Із жовтня 1910 р. Анна знову живе в Києві, вона була в цьому місті й у день убивства П. Столипіна в Оперному театрі у вересні 1911 р.¹ А 1914 р. Анна Ахматова створила знаковий вірш “Київ”:

Путь мой жертвенный и славный
Здесь закончу я.

Себе вона називала “Київська чалкунка з Лисої гори”². О. Блок називав її Демоном.

Ось її спогад: “Примарний Київ. У Кирилівському монастирі Богородиця з божевільними очима. Софія вся сокровенна, мозаїчна підлога на сходах. І дзвони, дзвони, дзвони! (И звоны, звоны, звоны!)”. Ці дзвони в добу української революції (1917–1921 рр.) трансформуються в Анни Ахматової в образ софійської непохитності й незламності, “непреклонности”.

Гулом полны алтари и склепы, И за Днепр широкий звон летит. Так тяжёлый колокол Мазепы	Над Софийской площадью гудит. Всё грозней бушует, непреклонный, Словно здесь еретиков казнят... (1921).
--	--

Ми знаємо, що означав у роки революцій “непреклонный колокол Мазепы” для України. Він був близьким і рідним і для самої Анни Ахматової. Адже вона у творчості була непохитною й незламною: і в геніальному “Реквіємі”, і в “Поємі без героя”, й у своєму житті.

Р. С. Майже рік працюючи над перекладом франкового “Зів’ялого листя” (а вона переклала весь цикл) Анна Ахматова зазначала: “Перекладати зі спорідненої мови далеко складніше, ніж із французької чи англійської, – хочеться зберегти максимальну вірність, навіть зберегти рими, але виявляється, що ця близькість ілюзорна. Слова, що звучать по-українськи і по-російськи майже однаково, насправді належать до різного стилістичного ряду”. І далі: “За внутрішнім моїм переконанням, зв’язок на основі антитези між “Зів’ялим листям” і “Божественною комедією” безперечний і тому вірші Франка мені особливо дорогі та близькі”. Характеризуючи зв’язок між поглядами Данте і Франка, вона зазначає: “У Данте, увесь світ, увесь всесвіт (вселенная), – дорога грішника з пекла через чистилище до раю. У Франка – драма самотньої, безсилої людини, що знаходить вихід у смерті... Це зворотній шлях у пекельну вирву (воронку)”

Франко любив Данте, перекладав його поезію, писав про нього. І не випадково вірш “Тричі мені являлася любов” написаний дантівськими терцинами. Спільний поетичний ідеал поєднував музу Івана Франка і музу Анни Ахматової:

И вот я ночью жду её прихода, Жизнь, кажется, висит на волоске. Что почести, что юность, что свобода Пред милой гостьей с дудочкой в руке.	И вот вошла. Откинув покрывало Внимательно взглянула на меня. Ей говорю: “Ты ль Данту диктовала Страницы Ада?” Отвечает: “Я”. (“Муза”)
---	--

Отримано 10 березня 2015 р.

м. Київ

¹ У ці роки вона часто відвідує матір, яка жила в селі Слобідка-Шехелівська на Поділлі у своєї сестри Анни Еразмівни. Нині в селі існує музей Анни Ахматової, їй установлено пам’ятник. Дбайливо зберігається й могила її матері Інни Еразмівни, яка померла 1930 р.

² Вона згадувала, як після феноменального успіху її першої книжки “Вечір” “люди зустрічали дружину М. Гумільова, бліду, темноволосу, дуже струнку, то навряд чи спадало на думку, що в цієї істоти за плечима вже дуже велике і страшне життя, що вірші 10-11 рр. не початок, а продовження”.